

FIGYELŐ

V. Windisch Éva (1924–1993). Gazdag életművet hagyva maga után, mégis túl korán és váratlanul távozott el Windisch Éva, a tudós könyvtáros, neves művelődéstörténész és kiváló bibliográfus. Bár néhány éve már nyugdíjban volt, mégis szinte egészen haláláig aktívan részt vett fontos könyvtári és bibliográfiai munkák szervezésében és irányításában.

Fiatalon, közvetlenül történéssz diplomája megszerzése után, 1947-ben került az Országos Széchényi Könyvtárba, ahol a nemzeti könyvtár legjobb hagyományait követve, egész életét a gyűjtemény és a kutatók szolgálatának szentelte. Pályája kezdetén még élt a nemzeti könyvtár hagyományos szelleme: a gyűjtemény még nem egy volt a többi könyvtár között, hanem tudományos műhelynek is számított, ahol a nemzeti tudományokat számos kiváló és tudós könyvtáros új eredményekkel gyarapította, azon túl, hogy az állomány feldolgozásáról és a kutatói igények kielégítéséről is példásan gondoskodott. A negyvenes éveket azonban hamarosan az ötvenes majd a hatvanas évek követték, amikor a könyvtár munkatársainak számbeli felduzzasztásával egyidőben leértékelődött a tudós könyvtáros eszméje, sőt egyre inkább nemkívánatossá is vált ilyen könyvtárosok jelenléte. Vulgarizáló, demagóg politikai nézetek találkoztak sajnos tudományos köntösben jelentkező, technokrata, dilettáns elképzelésekkel, melyek a könyvtárosokat a gyűjteménytől elidegenítendő hivatalnokoknak tekintették. Sokan el is hagyták ebben az időben a könyvtárat, Windisch Éva azonban hű maradt a kéziratárhoz, melynek később a vezetője lett. Tudományos terveiről azonban az alkony éveiben sem mondott le, hanem a Széchényi Könyvtár régi hagyományait folytatta akkor, amikor a magyar művelődés szinte egyedülállóan gazdag forrásanyagának feltárásából is kivette részét, már amikor erre alkalma és lehetősége adódott. Munkássága sokrétű volt, de elsősorban a felvilágosodás- és reformkori magyar művelődéstörténetre irányult.

Jellemző, hogy a *Magyar Könyvszemlében* az 1946-ban történt elnémitása után, 1955-ös újraindulásakor, már az első évfolyamban egy jelentős sajtótörténeti publikációval jelentkezett (*Adalékok az Ephemerides Budenses keletkezésének történetéhez*). A sajtótörténet nem volt a fő kutatási területe, 1958-ban mégis jelentős kismonográfiája jelent meg e tárgykörből: abban elsőként dolgozta fel a forradalom és a szabadságharc hivatalos lapjának történetét. (*A Közlöny (1848–1849)* Bp. 1958.)

A kéziratár gyűjteménye azonban inkább a magyar irodalom és művelődés kéziratos emlékeinek kiadása felé fordította a fiatal könyvtáros figyelmét. Több szempontból is kiemelkedő teljesítmény volt a két nagy 17. századi erdélyi emlékiró, Bethlen Miklós és Kemény János önéletírásainak a kiadása. (*Bethlen Miklós önéletírása*. 1–2. köt. Bp. 1955. — *Kemény János önéletírása és válogatott levelei*. Bp. 1959.)

A Széchényi Könyvtár tudós könyvtárosainak hagyományai közé tartozott a gyűjteményben található, de a szakirodalomban még nem ismert dokumentumok publikálása. Windisch Éva II. Rákóczi Ferenc ismert műveinek számát is gyarapította a fejedelem hadtudományi munkáinak közlésével (ItK 1953. 29–56.), egy évvel később pedig egy Zrínyi Miklós elleni feljelentés szövegét tette közzé (ItK 1954. 319–322.)

Figyelme a sajtótörténet egyes kérdései és a szövegpublikációk mellett egyre inkább a magyar felvilágosodás korának fontos könyvtár- és tudománytörténet kérdései felé terelődött. Főleg a Széchényi Könyvtár reformkori életéből közölt 1957-től kezdve számos tanulmányt a *Magyar Könyvszemlében* és az *OSZK Évkönyveiben*. Ezek a nemzeti könyvtár fontos művelődéstörténeti szerepének feltárásán túl,

új adatokat hoztak a pest-budai értelmiség kialakulásáról is. (Pl.: *Tanulmányok Budapest múltjából*. Bp. 1961. 409–444.)

Kedvelt témája volt a felvilágosodás korának tudományszervezési programja is. Különösen behatóan foglalkozott a korszak jelentős tudós-személyiségével, Kovachich Márton György munkásságával; kandidátusi értekezését is róla készítette 1969-ben. (*K. M. Gy. a forráskutató*. 1969.)

Sokrétű tudományos munkájához szervesen kapcsolódott bibliográfiai tevékenysége. Az ő nevéhez fűződik a *Századokban* 1954-től meghonosított éves történeti kurrens szakkibibliográfia folyamatos készítése. Tudományos tekintélye folytán őt nyerte meg az MTA Irodalomtudományi Intézete a készülő *Magyar irodalomtörténet bibliográfiája* című kézikönyv sorozat egyik sorozatszerkesztőjének. A nagy könyvészeti vállalkozás sokat köszönhet széles körű bibliográfiai és tudományos ismereteinek, de mindenképp előtti bölcs és segítőkész irányító munkájának. Talán lesz még alkalom e nagy bibliográfiai vállalkozás történetéről szólni, hiszen a mai – kissé felületes – szemlélő sokszor csak a sorozat befejezésének elhúzódását látja. Pedig hogy e nyolc kötetes, a magyar irodalomtudományban páratlan méretű sorozat – mint annyi más tudományos kezdeményezés – a mostoha személyi és anyagi viszonyok miatt nem maradt félbe, az jelentős részben Windisch Éva sorozatszerkesztői érdeme is. Ha a bibliográfia szó hallatára ajkbiggyesztéssel reagálók tanúi lehettek volna azoknak a folyamatosan zajló, magas szintű szakmai megbeszéléseknek, amelyek például a Felvilágosodás- és reformkori kötet általános részének struktúrájára vonatkoztak, és amelyeken Windisch Éva mellett a Széchényi Könyvtár egykori munkatársa, a korszak nemzetközileg elismert szakértője, Szauder József is részt vett, bizonyára módosulna lekicsinyítő véleményük. E fejezetek időtálló megszerkesztéséhez ugyanis egyszerre kellett nagy anyag- és korismeret, elméleti felkészültség, a nyugati hasonló kézikönyvek ismerete, s nem utolsó sorban bizonyos bátorság a különböző irányzatú szakirodalom megjelenítésére. (Gondoljunk pl. a hatvanas évek NDK-beli bibliográfiáira és könyvtári katalógusaira, ahol a marxizmus-leninizmus klasszikusaival kezdődött minden felsorolás, vagy akár a hazai hivatalos nézetekre pl. a „pártosság”-ról és a szellemtörténeti beállítottságú művek „veszélyesség”-éről.)

Windisch Éva nyugdíjba vonulása után is tovább dolgozott a Széchényi Könyvtárban, csakúgy, mint ahogy – szinte halála napjáig – folytatta az irodalomtörténeti bibliográfiai sorozat utolsó kötetének szerkesztését. A könyvtárban főleg az újkori hungarika kéziratok kérdése foglalkoztatta – az ezzel kapcsolatos értékes, de sajnos egyben utolsó tanulmánya – miként az elsők egyike is – a *Magyar Könyvszemlében* jelent meg. (*Az újkori kéziratkataszter munkálatairól*. 1989. 61–70.). Korai távozása mindkét területen nagy veszteség, de személye mégis sokkal többet jelentett e munkálatoknál is: azokat jelképezi, akik okosságukkal, hűségükkel és tiszteletet parancsoló műveltségükkel meg tudták akadályozni egyik nemzeti intézményünknek a politikai diktatúra és a kisszerű dilettantizmus által beprogramozott teljes szétverését. Személyiségét, amely egyszerre tartalmazott tudást és szerénységet, tehetséget és szorgalmat, erőt és finomságot, de mindenképp a nemzeti művelődés és az egyetemes kultúra értékeinek a szeretetét és tiszteletét, nem fogják soha elfelejteni azok, aki ismerték. Élete példa marad azok számára is, akik nehezen tudnak belenyugodni abba, hogy ezeket az értékeket ismét a leértékelődés veszélye fenyegeti.

KÓKAY GYÖRGY

Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1984–1985.* Nagy múltú nemzeti kulturális intézményünk, az Országos Széchényi Könyvtár életében rendkívül mozgalmas két év volt 1984. és 1985. Több évtizedes tervezés, felkészülés után ekkor következett be a sokak által már csak álomként emlegetett változás: a Széchényi Könyvtár elfoglalta új otthonát a budavári palotában. A Múzeum körüli, helyhiánya ellenére is intim hangulatú belvárosi tanulási, kutatási alkalomból méreteivel, szervezettségével is lenyűgöző, hatalmas könyvtári üzem lett, amelynek feladata már a következő évszázad olvasóinak kiszolgálása és a kétezres évek könyvtermésének gyűjtése és megőrzése lesz. Ezt a változó, alakuló könyvtári világot

* Bp. 1992. OSZK 388 l.

dokumentálja az OSZK legújabb *Évkönyve*, rögzítve egy soha vissza nem térő állapotot és jelezve az új igényeket és lehetőségeket.

Az *Évkönyv* hagyományai szerint mintegy száz oldalon az OSZK és a vele társult Könyvtártudományi és Módszertani Központ kétéves történetét foglalja össze Somkuti Gabriella és Arató Antal tollából. Bizonyára csak nagyon kevesek mélyednek majd el ezekben a beszámolóokban, pedig a nagy mennyiségű adathalmaz mellett, amelynek összehasonlítása a korábbi évekével önmagában is tanulságos, a hazai könyvtári helyzet sok jellemző problémáival is megismerkedhetünk. Mindemellett betekintést nyerhetünk abba a távlatos szemléletmódot és aprólékos odafigyelést egyaránt magáénak mondható munkába, amelyet nemzeti könyvtárunk vezetői és dolgozói a költözés és az új otthonteremtés éveiben megvalósítottak.

A tervezési számok és a szervezeti adatok mellett azonban elsősorban arra a nehéz körülmények között is folyamatosan magas eredményeket mutató tudományos munkára szeretnénk ráirányítani a figyelmet, amelynek dokumentálása az *Évkönyv* tanulmányainak felsorakoztatása. A kötet szerkesztője a hagyományok szerint két nagy témakörbe csoportosítja a tanulmányokat: Az OSZK történetéből és múltjából elevenít föl elfeledett eseményeket és tudományos munkatársainak könyvtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányaiból nyújt át egy csokorralalót. Bényei Miklós *A reformkori országgyűlések a Országos Széchényi Könyvtár állományának számbavételéről és használatáról* című dolgozatában a könyvtár 1807 és 1846 közötti történetével foglalkozik. Mai tanulságokat sem nélkülöz a könyvtár korabeli fontosságát illetően, ha felidézünk, hogy a gyűjtemény felügyeletével maga József nádor volt megbízva, aki köteles volt minden országgyűlésen a múzeum és a könyvtár helyzetéről és munkájáról beszámolni.

Szőnyi Éva tanulmánya (*A Fővárosi Lapok a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtáráról*) az egyetlen, 1846 és 1903 között megjelent szépirodalmi napilapnak a Nemzeti Könyvtárral foglalkozó publikációit elemzi, különös tekintettel az egyes kiállítások vagy a Hungarika-könyvtár kialakulásának történetére. A mai könyvgyűjtőket is jól ismerő, hiszen a Könyvtár gyarapítási munkáját hosszú évekig irányító művelődéstörténész, Wix Györgyné *Régi elfelejtett gyűjtőkről* rajzol érzékletes képet. Tanulmányában ismét előkerül József nádor neve, „akinek emlékét mintha az Országos Széchényi Könyvtár nem érdeme szerint becsülné”. A Nemzeti Könyvtárnak nagy odafigyeléssel és nem kevés anyagi áldozattal ritkaságokat vásároló palatinus mellett számos tudós vagy könyvgyűjtő mecénás gyarapította a könyvtárat, vagy hagyatéka révén gazdagodott a nemzet pénzben ki nem fejezhető értékekkel. Wix Györgyné figyelemreméltó tanulmánya mögött a könyvtár elfeledett emlékeinek imponáló ismerete rejlik, hiszen az általa feltárt gyűjteményeket ma már a nagyraktárba beolvasztva, a modern tárolási szisztéma szerint őrzik, tehát a hajdani possesorok kikutatásához a katalógus szinte semmiféle segítséget nem nyújt. A könyvtár egyik sajátos és kevésbé ismert gyűjteményrészével foglalkozik Németh Mária tanulmánya (*Aprónyomatványok az Országos Széchényi Könyvtárban 1918–1944*). A meghívókat, gyászjelentéseket, plakátokat, röplapokat magában foglaló gyűjtemény annál is inkább megérdemli a figyelmet, mert sok évtizedes mostoha elhelyezése (Rákospalota) után végre méltó helyére került a muzeális osztályok között, és ez már a költözés utáni első évben megháromszorozta az olvasók és meghatszorozta a használt dokumentumok számát.

A könyvtár 16–17. századi röplapjait a Régi Nyomatványok Tára őrzi. Ennek a gyűjteménynek a gyarapodása a régi röplapok ritkasága miatt viszonylag szerény, éppen ezért érdekes, ha valamely raritást másolatban sikerül megszerezni. Ilyen ritkaságot mutat be Héjjas Eszter közleménye, aki a párizsi Bibliothèque Nationale-ban őrzött röplap facsimiléjét adja közre és elemzi Louis Gédoyne aleppói francia konzul 1623-as magyarországi útínaplóját.

A könyv- és művelődéstörténeti tanulmányok szerzői között megtaláljuk a könyvtár nemzetközi tekintélyű tudósait és (a kéziratok leadása idején még) pályakezdő kutatókat is. Borsá Gedeonnak az *Újabb adatok a Szentlélekről nevezett ispotályosrenddel kapcsolatos nyomtatványokról* c. tanulmányáról először az jut az olvasó eszébe, vajon miért nem áldozott a Széchényi Könyvtár soha arra, hogy egyetlen könyvtörténész nagydoktorának válogatott (és egyetemi tananyagként használható) tanulmányait kötetben gyűjtse össze? Ha már a szerző hetvenedik születésnapjára ez nem történt meg, a következő jubileumig nem kellene várni vele.

Érdekes jellemzője a könyvtárban folyó irodalom- nyomda- és történeti kutatásoknak, hogy sokan találták meg témájukat a közhely szerint „ismeretlen 18. században”. Fallenbüchl Zoltán *Mária Terézia magyar dikasztériális tanácsosai 1740–1780. c. tanulmánya hatalmas tudásanyagot összegezve szolgáltat a magyar főhivatalok történetére és személyi összetételére vonatkozó adatokat. Szelestei N. László a 18. századi tudósvilágot megismertető sorozatában a tudományszervező Bél Mátyásról értekezik. Noha a tanulmány első jegyzete szerint az előadás elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia Bél-ülésszakán, Szelestei N. László azonban a nyomtatásra szánt szöveget eddig kiadatlan levelek közlésével és a tudósi alaposágára jellemző nagyon gazdag jegyzetanyaggal egészítette ki. A Régi Magyarországi Nyomtatványok szerkesztői műhelyében felnevelődött szakembergárda egyik legmegbízhatóbb színvonalon publikáló tagja Pavercsik Ilona. Számos nyomdatörténeti dolgozata után ezúttal *Egy jezsuita tulajdonban lévő nyomda üzleti „titkai”*-t, a kassai akadémia nyomdájának történetét dolgozta fel. Csak sajnálni lehet, hogy Pavercsik Ilona eddigi tanulmányait még nem fogta össze kandidátusi fokozatot eredményező dolgozattá. A szűken vett irodalomtörténeti kutatást Bellágh Rózsa *Bod Péter és a Magyar Athenas c. dolgozata* képviseli. Az érdekes téma sajnos nem hoz értékelhető eredményt, a szerző nagy apparátussal bizonyítja be, hogy Bod Péter irodalomtörténetének forrásai elsősorban Bod Péter egyéb munkái voltak. (A tudományosság látszatát keltő halmazelméleti számítások komoly szépséghibája, hogy a grafikus ábrázoláson a 82 forrást jelölő halmaz pontosan akkora, mint a 13 forrást jelképező.)*

Végezetül néhány, az *Évkönyv* egyébként magas színvonalának ártó „apróságot” kell szóvá tennünk. Az 1974–75-ös *Évkönyv* 1978. évi megjelenésekor Tóth András ugyane lapban a következőket írta: „A kibocsátó intézmények nem tudják az évszámok és a megjelenési év közötti egyre növekvő különbséget eltüntetni”. Vajon mit írhatunk le most, amikor a különbség további évekkel nőtt? Annak tudatában, hogy a vári készülés és költözés, az új körülmények megszokása értelemszerűen megnehezítette a munkát, mégis soknak tartjuk az eltelt 7–8 évet, főleg ha az egyik dolgozat lábjegyzetében (180. l.) azt is olvashatjuk, hogy a nyomdába adás 1988-ban történt! Ha már ilyen sok ideig tartottak a nyomdai munkálatok (a kiadvány az OSZK saját műhelyében készült!), meg kell kérdeznünk, a szép könyveknek is otthont adó Nemzeti Könyvtár hogyan engedhet meg magának ilyen dilettáns tördelőszerkesztői munkát (ez főleg Németh Mária és Bellágh Rózsa tanulmányait sújtja). Az évek múlása nem használta a kiadvány piaci esélyeinek sem, a tíz éve megjelent 591 lapos *Évkönyv* ára még 170 Ft volt, a mostani 388 lapos kötetet 1000 Ft-ért vásárolhatja meg – vajon hány elszegényedett könyvtár vagy kutató?

NÉMETH S. KATALIN

Az „MTA Könyvtárának közleményei” újabb köteteiről.*¹ A tudományos információ társadalmi nyilvánosságának történeti kereteit, a magyar művelődési elit olvasáskultúrájának hazai kiadói és könyvtári feltételrendszerét kutató művelődéstörténészek és könyvtártudományi szakemberek előtt az akadémiai könyvkiadás kezdeteit és az akadémiai könyvtári viszonyokat bemutató eddigi publikációk között eme két kötet gazdag anyagával vonja magára a figyelmet.

M. Kondor Viktória célkitűzése az 1863-ban alapított Hornyánszky Viktor-féle könyvnyomda működésének és főleg az akadémiai könyvkiadásban való részvételének a földolgozása volt. Érdekes módon, a föllelhető nyomdatörténeti forrásanyag e tekintetben meglepő szűkösége nem kedvetlenítette el a szerzőt, hanem inkább egy jól sikerült szerkezeti megoldásra sarkallta. A Hornyánszky nyomda és kiadó-vállalat hat évtizedének történetét és kiadói tevékenységét tárgyaló első két fejezetben a cégalapító az egykorú nyomdatörténeti szakmai közösségek viszonyaiba beágyazottan mutatja be M. Kondor Viktória

¹ M. KONDOR Viktória: *A Hornyánszky nyomda és az Akadémia könyvkiadása*. Bp. 1989. MTAK, 214. p. [A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei. Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae. 22 (97) Új sorozat.] – *Telekiek alapítványa. Az Akadémiai Könyvtár az alapítástól az önálló könyvtáráépületig 1826–1988*. Összeáll: FEKETE Gézáné. Bp. 1989. MTAK, 208. p. [A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei. Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae. 24 (99) Új sorozat.]

ria. Pontosan feltárja, családtörténeti kitekintéssel egybekötve írja meg Hornyánszky Viktor életrajzát. Az alapító Hornyánszky Viktor György halála utáni évtizedekre jellemző viszonyokat pedig így jellemzi:

„Hornyánszky Viktor Nyomda és Kiadóvállalat 1882 májusától Concha Károly igazgatásában, majd 1883-tól 1885-ig Knoll Károly vezetése alatt folytatta a cég munkáját. (Knoll Károly 1885-ben bekövetkezett halála után újra Concha Károly vette át az igazgatást, az 1890-es években pedig az idősebb fiú, aki apja nevét viselte, Hornyánszky Viktor.)”

Intézménytörténeti adatot például a Fővárosi Levéltárban csak keveset találhatott a szerző. Az MTA levéltárában megőrzött iratokra viszont az akadémiai kapcsolat feldolgozásakor támaszkodhatott M. Kondor Viktória. Feltárta a hírlapirodalom vonatkozó cikkei mellett a szakajtó, főleg a *Typographia* hasznosító anyagát is. A *Magyar Könyvszemle* (1883. évi) dokumentumértékű tudósításában az ekkoriban már jól prosperáló nyomdáról olvashatunk: „Hornyánszky Viktor nyomdája, mely évtizedek óta a jó nevű fővárosi nyomdákhoz tartozik, újabb időben a nagy nyomdák sorába lépett...”

A nyomda kiadványait tárgyaló fejezetrészen a kiadott könyvek profilját érzékeltetve néhány minta-példát mutat be a szerző. Ha a manapság szokásos statisztikai számításokat és görbéket nem is, de a témakörök részarányait mutató számokat közölve, megállapítása szerint 1860 és 1875 között a 111 kiadvány közül még 83 egyházi volt. A világi kiadványok túlsúlya igazából az ezt követő, 1885-ig tartó időszakban következik be.

A szépirodalom kisebb számban képviselteti magát, inkább a társadalmi modernizációt közvetlenebbül előmozdítani látszó tudományos szakágazatok iránti érdeklődés, valamint az enciklopédikus tájékozódás kielégítése és színvonalának folyamatos emelésére tett erőfeszítések jellemzik a múlt század nyolcvanas, kilencvenes évtizedeit. A *Pallas Nagylexikon* kiadása például már ennek a megváltozott kiadói stratégiának, a modernizáció és az enciklopédikus, pozitivistikus művelődésművelődés felé való elmozdulásnak a megnyilvánulása, hiszen tizenhat kötetben itt jelent meg e monumentális lexikon. Hornyánszky nyomdája és kiadóvállalata sok tekintetben magas pesztizsértéket jelentett a könyvpiacra.

A Magyar Tudományos Akadémiával egyre szorosabbá fűződik a kiadói cég kapcsolata. Tudományos szakkönyveket adnak ki a nyelvészet, a művelődéstörténet, a pozitivistá pedagógia, a fiziológiai pszichológia, a fizikában alkalmazott matematika, a néprajz, az irodalomtörténet és a klasszika-filológia területéről (vö. 18–19. p.).

Szaktudományi szempontból az igényes, de szolid eleganciájú Hornyánszky-féle kiadványok külalaki és nyomdatechnikai szempontból is a felső európai trendeket képviselték és valóditották meg. Az itt megjelentetett szakfolyóiratok között az *Athenaeum*, az *Ethnographia* lehetnek ez utóbbira kimondottan jó példák. A szakközlönyök széles körben kiadóra leltek itt, és hosszú időn keresztül a nyomda neve a magyar tudományos könyv-, folyóirat-, közlöny- és nyomtatványkiadás legjobb színvonalát fémjelezte.

A Hornyánszky-cég, amellett, hogy az MTA házi-üzemeként is működött, még az akadémiai folyóirat- és könyvkiadás területén túl a terjesztésben is szerepet vállalt. A Hornyánszky-féle vállalat akadémiai kiadói tevékenységével, a kiadványok terjesztési gyakorlatának bemutatásával, a kiadóhivatalnak a könyvkereskedésben való részvételével foglalkozik M. Kondor Viktória könyvének második fejezetében. Itt jegyezzük meg, hogy a szerző sokat tett tárgyának széles körű megismertetése érdekében is, mert már könyvének megjelenése előtt hét évvel, a *Magyar Nemzet* hasábjain, (1982. aug. 9. 8.) cikket közölt *Hornyánszky és nyomdája* címmel.

A legjobban kidolgozott részek részben kárpótolnak bennünket: a forráshiányból fakadó megoldások nyomán keletkezett harmadik fejezet jó áttekintést nyújt az MTA támogatásával és a Hornyánszky-cég kockázatvállalásával kiadott művekről. Könyv- és művelődéstörténeti szempontból M. Kondor Viktória könyvének eme leghosszabb fejezete az adatkezelés, a dokumentumrészletek arányos felhasználása, a könyvtörténeti vonatkozások életrajzi szembesítése és tudománytörténeti összefüggésekbe helyezése miatt külön figyelmet érdemel, hiszen itt több tudomány szak számára is hasznosat nyújt, hiányt pótol.

Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című művét például a harmadik fejezetben részletesen elemzi. E területen különösen jártas, hiszen már a *Magyar Könyvszemle* lapjain korábban publikált is e tárgykörből *Hogyan készült id. Szinnyei József „Magyar írók élete és munkái”* címmel (1968. 2. 171–187.). A kiadó és Szinnyei közötti ellentétekre is rávilágít röviden a szerző.

Az akadémiai nyelv-szótárak közül a *Magyar Tájékoztató Szótár*, a *Mesterségek Szótára*, a *Magyar Oklevél Szótár* külön alfejezetet kapott a könyvben. A *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* kiadástörténetéről is bő tájékoztatással szolgál M. Kondor Viktória.

Dokumentumértéke miatt a kötet *Függelékére* érdemes még kitérnünk, mert itt számos irat és szerződések forrásközlését is megtalálhatjuk, de még ezen fölül a Magyar Tudományos Akadémia Hornyánszky Nyomdában készült kiadványairól is szerepel itt egy a kiadó tevékenységét reprezentáló lista.

A kötet illusztrációi a nyomda *Betűmintakönyvéből*, milleneumi éremgyűjteményének egyes darabjairól, s a műintézet különböző nyomtatványainak díszítményeiről valók. Ezek nemcsak színesítik a munkát, de meggyőzően villantják fel a Hornyánszky nyomda ornamentációjának gazdagságát. A kötet elején Hornyánszky Gyula festőművész dédunokájának a nyomdaalapítóról készített rézkarca látható.

M. Kondor Viktória célkitűzését teljesítvén, a feldolgozás során adódott nehézségek ellenére értékes adalékokkal gyarapította az akadémiai kiadás- és nyomdatörténet hazai szakirodalmát.

Fekete Gézáné a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei* című periodikum 24 (99) sorszámot viselő *Új sorozatának* kötetét az Akadémiai Könyvtár székházának 1988. november 3-án történt felavatása alkalmából készült publikációk összegyűjtésére használta föl. A gyűjteményes kötetben szereplő írások között nemcsak megjelentetésre szánt, folyóirat számára kidolgozott cikkek kaptak helyet, hanem az ünnepélyes székházavatón elhangzott vezető személyiségek beszédei is. Azonban ezek is gazdagítják, könyvtártörténeti, művelődéspolitikai adalékokkal teszik érdekessé a kiadványt, immárom több év távlatából is.

Számos fényképmelléklet illusztrálja az Akadémiai Könyvtár történetében bekövetkező jelentős felületrendszerbeli változás előzményeit és folyamatát. A Teleki-féle alapítólevéltől 1988-ig ívelő alakulási folyamatot tekintti át, értékeli ez a kötet.

A székházavató ünnepély kiváló alkalmat nyújtott az önszemlélet kibontakoztatására és újabb távlatokat nyitott az MTA Könyvtára életében. Vekerdi László írja e kötet lapjain:

„(...) ma minden ezelőttinél fontosabb a nagykönyvtárakban felhalmozódó tudás minősége és hozzáférhetősége. Mert ha bármelyik romlik, akár csak egy kicsit is, de egy egész ország viszonylatában romlik, akkor óhatatlanul csökkenni fog az értelem világossága és becsülete, megzavarodik a társadalom önismérete, drágálódik a vezetési struktúra, elveszti nélkülözhetetlen rugalmasságát a technika és a gazdaság.”

A kötetbe közzétett írások megjelentek a szakközlönyök lapjain is korábban, külön-külön. Három folyóirat közleményeit gyűjti egy könyvborító alá a szerkesztő. A cikke a *Magyar Tudomány* (1989. 2. 115–141.), a *Tudományos Műszaki Tájékoztató* (1989. 4. 147–167.), a *Könyvtáros* (1989. 3. 133–139.) lapjain láttak napvilágot eredetileg.

Rózsa György kötetnyitó írásaiban áttekinti a könyvtár történeti dimenziójába helyezve a működésbeli sajátosságokat és a feltételek és funkciók változását. Pillanatképeket villant föl a könyvtár napi munkájából, bemutatja a jelenlegi technikai lehetőségeket, szól a könyvtárosok tudományos tevékenységéről is. Majd Berend T. Iván, Pozsgay Imre, Láng István, Köpeczi Béla ünnepi beszédeit olvashatjuk a kötetben. Az új, az Arany János utcában elhelyezkedő székházat kialakító, tervező neves építész, Finta József is beszélt a megnyitón, az ő szövegét is tartalmazza a kiadvány.

Az Akadémiai Könyvtár szellemiségét, tevékenységének jellegét igazán karakterizáló írásokat említve külön ki kell emelnünk Csapodi Csaba *A magyar múlt kulturális értékeinek kutatása* című írását, valamint Rejtő Istvánnak az Akadémia történetének és intézményeinek működését a historiográfia szempontjából elemző cikkét.

A szakirodalmi informatika fejlesztésével, a kutatásirányítás és kutatásszervezés kérdéseivel foglalkozó írások mellett Támás Pál *Az információs piacok újrászerveződése a tudományban* című vitaalapot nyújtó tanulmánya érdemel még figyelmet. Az MTA Könyvtárának széleskörű tudományos- és informatikai szolgáltatótevékenységéről szóló fejezetben Vekerdi László az eredményekről és a jelen helyzet könyvtári gondjairól számol be. Az Akadémiai Könyvtár kiadói tevékenységéről, az új számítógépes szakirodalmi szolgáltatásokról áttekintést adó publikációkkal zárul a *Telekiek alapítványa* főcímet viselő intézménytörténeti szempontból fontos kötet tanulmányokat, beszédeket tartalmazó része.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára működésének 1826-tól 1988-ig terjedő időszakáról a kiadvány *Függelékében* egy igen értékes válogatott bibliográfiát találhatunk. A bibliográfia címanyaga időrendi felosztásban szerepel, a szerzők és szerkesztők, valamint a rendszavak betűrendjében elhelyezett tételek kitűnően csoportosított szerkezetben tárulnak elénk. Tárgyszó és névindex segíti a gyors tájékozódást. Ez a hasznos válogatott bibliográfia az Akadémiai Könyvtár működését a következő tematikai csoportosítás szerint tárja föl: könyvtártörténet, szervezeti és működési szabályzat, évi jelentések, statisztikai adatok, gyűjteményi funkció és állománykatalógus, cseretevékenység, információszolgáltatás, hálózati könyvtári központ, Akadémiai Levéltár, tudományos munka és kiadvány-tevékenység.

Az MTA Könyvtárának kiadásában 1950 és 1988 között megjelent művekről szóló bibliográfiával is kiegészítették a kötet *Függelékét*, az adatok itt kiadványtípusok, sorozatok szerinti csoportosításban tekinthetők át.

Ugyanitt az 1950 és 1988 között megjelent, faksimile formában kiadott, az Akadémiai Könyvtár kézíratairól, régi és ritka könyveiről és a Keleti Gyűjtemény anyagából készült kiadványokról is bibliográfiát bocsát közre a kötet összeállítója.

A bemutatott két kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványaként méltón képviseli azt a szándékot, amely az anyaintézmény kulturális- és tudományos életünkben betöltött, korzakokon átmutató szerepét igyekszik föltárni és bemutatni a nagyobb szakmai nyilvánosság előtt.

BOGOLY JÓZSEF ÁGOSTON

A szlovén iskolamúzeum évkönyvei. Ljubljana egyik legszebb terén – a Szent Szövetség uralkodóinak 1821-es találkozóját nevében őrző Kongresszusi téren – áll a kecses Orsolya-rendi templom. A templom oldalépületében – amelynek bejárata a várost szecessziós épületekkel díszítő Joze Plečnikről elnevezett piciny Plečnik térre nyílik – az egykori Orsolya-rendi leányiskola helyiségében működik a szlovén iskolamúzeum. A múzeum, amelyben egy állandó kiállításon kívül a szlovén iskolaügy emlékeit őrző archívum, dokumentumtár és könyvtár is helyet kapott, 1964 óta jelentkezik évkönyvvel. A *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva* (Iskolai krónika: iskolatörténeti gyűjtemény) címet viselő kötetek gyakran fényképpel is illusztrált cikkeit német vagy angol nyelvű rezümé kíséretében adják közre.

Az első 23 kötetet a zágrábi és belgrádi társintézményekkel együttműködve adták ki, s azokban a kötetekben a három köztársaság iskolaügye állt a középpontban. Ezután a köztársaságok közötti feszültségek növekedésével, majd az önállóság kikiáltásával egy időben előbb a belgrádi, majd a zágrábi társintézet is felmondta az együttműködést.

Az 1992-ben kiadott 25. és az 1993-ban megjelent 26. kötet cikkei alapvetően a szlovén iskolatörténet kérdéseivel, illetve elméleti problémákkal foglalkoznak. Csak elvétve találunk köztük egyetemes tematikájú írásokat (például a Comenius tevékenységét méltató cikk), és csak néhány írás ismerteti valamilyen módon a volt Jugoszlávia egyes köztársaságainak iskolaügyét.

A többi cikk közül valószínűleg a magyar pedagógiatörténészek is haszonnal olvassák M. Peček írását arról, hogyan kezdődött és miképpen alakult az a folyamat, amelynek eredményeképpen a nők 1869 és 1941 között egyre szélesebb körben kaptak helyet az oktatásban. A mai Szlovénia központi területét képező egykori Krajnában 1871-ben az iskolai oktatók mintegy 10%-a volt nő, s ez 1913-ban már 56,2%-ra emelkedett, ami az osztrák igazgatású területeken a legmagasabb arány volt. 1934-ben a királyi Jugoszlávia szlovén lakta területeit magába foglaló Drávai bánszágban a tanítónők aránya bizonyos korlátozó intézkedések ellenére is 62%-ra emelkedett. A szerző ismerteti azokat a körülményeket, amelyek hozzájárultak e folyamat kialakulásához (a férfiak jobban fizető állások után néztek, a nők a gyári munkánál kedvezőbb megélhetést kerestek stb.), s hogy milyen munkfeltételek mellett jutottak hozzá a nők a tanítói álláshoz (az első időszakban megültötták, hogy férjhez menjenek, a férfiak fizetésének 80%-át kapták, miközben hetente mintegy 4–6 órával többet tanítottak stb.).

Tekintettel arra, hogy az elmúlt bő száz évben részben gazdasági, részben politikai okokból igen nagy számú szlovén költözött külföldre, érthető, hogy M. Ribarič két cikkben is foglalkozik a kivándoroltak iskoláztatási helyzetével. A 25. kötetben megjelent cikkében a mintegy 30 ezer, Argentínába kivándorolt szlovén körülményeit ismerteti. Ebből kiderül, hogy az első világháború előtt idevándorlók mára teljes

mértékben asszimilálódtak. Az 1922 és 1930 között letelepülő 20 ezer szlovén 1925-től kezdve szlovén társaságokat, klubokat hozott létre, és 1933-ra jutott el az iskolaalapításig. Ennek ellenére a háború előtti emigráció tagjai – részben annak következtében, hogy a Peron-kormány 1949-ben betiltotta a szlovén társaságok működését – bár őrzik még szlovén identitásuk tudatát, többségükben már spanyolul beszélnek, s az utóbbi négy évben már csak tanfolyamokon tanulják a szlovén nyelvet. Ugyanakkor az 1945 után – elsősorban politikai okokból – emigrált mintegy 10 ezer ember megszervezte a szlovén nyelvű oktatást az általános iskolától az egyetemig. Ez utóbbi csak 1967 és 1972 között működött, azóta egy felsőfokú tanfolyam vette át a helyét. A két emigrációs csoport között azonban nem alakult ki együttműködés. A szerző ismerteti az argentinai szlovénok kapcsolatát az anyaországgal, és bemutatja az argentinai szlovén iskolákat. M. Ribarič az ausztráliai szlovénok iskolaügyének bemutatáskor (26. kötet) számos hasonlóság mellett jó néhány eltérésről is beszámol. Ausztráliába jelentősebb kivándorlás 1945 után indult meg. 1948 és 1950 között érkeztek a politikai emigránsok, 1950 és 1960 között pedig a gazdaságiak. A hetvenes években a kivándorlás lelassult, majd szinte teljesen megállt. Az Ausztráliában élő szlovénok nem hivatalos adatok szerint ugyancsak mintegy 30 ezren vannak. Bár hosszú ideig az angolok asszimilációs törekvései voltak az uralkodók, és a néhány órás anyanyelvi oktatás is jelentős nehézségekkel küzdött, a hatvanas évektől a helyzet kedvezően változott. Ekkor a multikulturalizmus vált „hivatalos ideológiává”, s a különböző etnikai csoportok széleskörű – törvénybe iktatott – lehetőségeket kaptak. Az 1960-ban megszervezett első, egyházi vezetésű szlovén nyelvtanfolyamtól a Melbourne-ben és Sydneyben a vasárnapi iskolák keretén belül létrehozott – a szlovén nyelvű érettségit is lehetővé tévő – szlovén nyelvű középiskolai osztályokon át 1989-ben elérték, hogy Sydney egyetemén szlovén lektorátus nyíljon. Az eredmény azonban nem homályosítja el azt a tényt, hogy az Ausztráliába kivándorlók véglegesen tekintik a letelepedést, s a szlovén szülők gyermekeinek több mint 90%-a egymás között angolul beszél.

Magyar szempontból is tartalmaz tanulságokat B. Šuštar cikke, amiből kiderül, milyen híreket tartott közlésre érdemesnek – horvát, osztrák és magyar források felhasználásával – a boszniai helyzetről a szlovén tanárok lapja az 1878-as okkupációt követő években. A jelenlegi szomorú helyzetben elgondolkoztató, hogy török források szerint 1879-ben Boszniában 813 „török”, 89 keresztény és 10 zsidó iskola volt. Más források szerint a mohamedán iskolák száma 1876-ban még 917 volt (több mint 40 ezer tanulóval), s ez az okkupációt követő évben 499-re csökkent (az itt tanulók létszáma nem érte el a 16 ezret). Az *Osztrák iskolaigazgatás feladata Bosznia-Hercegovinában* című jelentés szerint meg kell szervezni az iskolákat, hiszen Törökország e területen semmit sem tett. Ugyanakkor óv attól, hogy megismételjék az Észak-Itáliában és Magyarországon elkövetett hibákat. Ausztriának védeni kell a nemzetiségeket, s az iskola segítségével kell elérni, hogy a különböző országrészek elfogadják a közös államot. A legfőbb, hogy Boszniában nem szabad „sem németesíteni, sem magyarosítani”. Az osztrák hatóságok arra törekedtek, hogy „vallási különbségek nélküli népiskolákat” szervezzenek, amelyekben kezdetben nincs vallásoktatás. Az ilyen iskolákba – amelyek létrehozását mind a vallási közösségek, mind a magyar kormány ellenezte – leginkább a zsidó vallásúak írták be gyermekeiket, míg a mohamedánok rendkívül kis létszámban kapcsolódtak be.

A recenziók közül egy horvát könyv ismertetésére érdemes figyelmet fordítanunk, hiszen ebből megtudhatjuk, hogy F. Bauk *Povijest školstva i prosvjete u Medjmurju* (Az iskola és a művelődés története a Muraközben) című, 1992-ben Zágrábban megjelent könyve számos olyan szempontot és adatot tartalmaz, amiből kiderül, hogyan értékeli a mai horvát történetírás a horvát–magyar együttélés időszakának egy speciális területét.

Végezetül érdemes felhívni az olvasó figyelmét a múzeum egy régebbi kiadványára. J. Ciperle és A. Vovko *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja* (Az iskola Szlovéniában az évszázadokon keresztül) című 1987-ben kiadott kötete ugyanis meglehetősen bő magyar nyelvű rezümével együtt jelent meg, s így a magyar kutatók is lehetőséget kaptak, hogy tájékozódhassanak egy számukra eddig kevésbé ismert területen.